

۱۴۸۸۴۲۴

۲۰۰۷

ناسیونالیسم نفتی در کشورهای نفت خیز

رضا خدري

آوا و کلام

www.ketab.ir

سرشناسه	: خدری، رضا، ۱۳۲۹-
عنوان و نام پدید آور	: ناسیونالیسم نفتی در کشورهای نفت خیز / رضا خدری
مشخصات نشر	: تهران، آوای کلار، ۱۳۹۵
مشخصات ظاهری	: ۲۱۴ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۶-۱۷۶-۲
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: نفت-- صنعت و تجارت -- جنبه‌های سیاسی
موضوع	: Petroleum industry and trade-- Political aspects
موضوع	: نفت-- صنعت و تجارت -- ملی شدن
موضوع	: Petroleum industry and trade-- Government ownership
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ : ۴۲۸/۶۰۱/۶
رده بندی دیویی	: ۳۳۸/۲۷۲۸۲
شماره ثبت کتابشناسی ملی	: ۴۶۲۹۵۸۲

آوای کلار

ناسیونالیسم نفتی در کشورهای نفت خیز

رضا خدری

- ناشر : آوای کلار
- طراح جلد : ترکان اعتصامی
- صفحه آرای و تنظیم : مشعل اعتصامی
- نوبت چاپ : نخست ۱۳۹۵
- لیتوگرافی، چاپ : آون آهلی و تبلیغات آوای کلار
- شمارگان : ۱۰۰۰
- بها : ۱۵۵۰۰ تومان

تمام حقوق این اثر برای ناشر و مؤلف محفوظ است.

تهران- انتشارات آوای کلار- ص. پ: ۶۵۵-۸۵

تلفکس: ۲۲۵۸۹۲۳۴

www.avayekelar.ir

سخن ناشر:

رضا خدری متولد آبادان، دانش آموخته دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی است. وی علیرغم اینکه از دبیرستان شرکت نفت آبادان دیپلم گرفت، روزنامه‌نگاری را ترجیح داد و تحت آموزش استادان بزرگواری چون پروفسور ناظم معتمدنژاد پدر علوم ارتباطات ایران و دیگران قرار گرفت. وی از دوران دانشجویی در روزنامه کیهان زیر نظر استاد بزرگ روزنامه‌نگاری جناب عبدالرحمن فاضل‌زری تجربه کاری خود را شروع کرد که تا به امروز تداوم یافته است.

خدری علاوه بر عشق به روزنامه‌نگاری و انجام وظیفه در کسوت خبرنگار، همزمان مشاغل اداری هم داشت که از آن نمونه می‌توان به معاونت اداری سازمان شیر و خورشید سرخ (فست) خرمشهر- ریاست اداره روابط عمومی اداره کل بنادر و کشتیرانی بندر شاهپور اشاره کرد. نیز وی اولین خبرنگاری بود که حادثه سینما رکس آبادان به تهران مخابره کرد.

با پیروزی انقلاب اسلامی به عنوان شهردار بندر شاهپور مسئول انجام وظیفه شد و هم او بود که نام «بندر امام خمینی» را به وزارت کشور پیشنهاد داد که بلافاصله تصویب هم شد. وی با شروع جنگ، تحمیلی، دوربین به دست گرفت و در جبهه‌های جنوب و غرب کشور به عمل تهیه گزارش و خبر شد. تلاش‌های او باعث شد که از طرف سرهنگ ساسی وزیر وقت وزارت دفاع برای همکاری به آن وزارتخانه دعوت شود. همچنین به عنوان فرمانده گروهان ۹۲ نفری اعزامی از وزارت دفاع، رهسپار جنگ‌های نامنظم دکتر چمران در خوزستان شد.

خدري در پرونده كاري خود مشاغل بسياري دارد كه شهرداري- معاونت شهرداري- مشاور شهردار و شوراي اسلامي شهر- استادي دانشگاه آزاد اسلامي جمله‌اي از آنها به شمار مي‌رود. وي در حال حاضر دانشجوي مقطع دكترا در رشته جغرافيا و برنامه‌ريزي شهري است.

فعاليت‌هاي رسانه‌اي خدري بالغ بر ۴۹ سال مي‌شود كه در اكثر روزنامه‌هاي كثيرالانتشار نشریات مختلف صرف شده از جمله سردبيري نشریه نخل- سردبيري نشریه ارونـد- جانشين مدير مسئول و سردبيري مجله آبي عسلويه و همزمان به عهده داشتن تمام اين مسئوليت‌ها به نگارش كتاب نيز دست يازيده و در اين راه داراي ۱۹ عنوان كتاب است كه با «زار فاسر بلمرا - خرمشهری» در سال ۱۳۶۲ و يا «خرمشهر از اسارت تا آزادي» در سال ۱۳۶۱ شروع و به كتاب حاضر ختم مي‌شود. در اين راستا چندين جايزه و ۱۱ بار تقدير شده است. از آن جمله كتاب «خرمشهر نمي‌ميرد» كه از طرف بنياد حفظ آثار و ارزش‌هاي دفاع مقدس برنده جايزه اول شده است.

«ناسيوناليسم نفتي در كشورهاي نفت خيز» و «اقتصاد مقاومتي نفت، آري يا نه» نام دو عنوان كتابي است كه انتشارات آواي كلار» از اين فعال رسانه‌اي به چاپ رسانده است.

فرصت مطلوبي است اين همكاري را هـلـهـا شـمـرده، سلامتي و موفقيت روزافزون ايشان را از خداوند آرزو كنيم.

فهرست مطالب

۹	مقدمه
۱۳	فصل اول: نقش استعمار و امپریالیسم در نفت جهان
۱۵	آثار عملکرد شرکت‌های چندملیتی در جهان سوم
۱۶	مفهوم و تاریخچه فعالیت شرکت‌های چندملیتی
۲۱	حوزه‌های فعالیت شرکت‌های چندملیتی
۲۳	آثار متفاوت فعالیت شرکت‌های چندملیتی در کشورهای یشرفه و در حال توسعه
۲۵	تفاوت کارتل‌های چندملیتی و شرکت‌های چندملیتی
۲۷	دیدگاه‌های نظری درباره شرکت‌های چندملیتی
۳۷	روش‌های تسلط کارتل‌های چندملیتی بر بازارهای جهان
۴۲	شرکت‌های چندملیتی نفتی
۴۳	هفت خواهران نفتی
۴۷	شرکت‌های نفتی به عنوان بازوی قدرت‌های امپریالیستی
۵۲	ارزیابی عملکرد شرکت‌های چندملیتی نفتی
۵۵	بخش دوم: امپریالیسم و جنبش‌های استقلال خواهانه در جهان سوم
۵۵	تعاریف و خصوصیات امپریالیسم
۵۷	مفهوم استعمار
۵۸	رابطه‌ی استعمار و امپریالیسم
۵۹	انواع امپریالیسم
۶۱	دیدگاه‌های نظری درباره امپریالیسم

۶۳	تعاریف و اهداف ناسیونالیسم
۶۵	ماهیت سیاسی ناسیونالیسم
۶۷	نمونه‌های متفاوت ناسیونالیسم در کشورهای استعمار زده
۷۲	دیدگاه‌های نظری درباره ناسیونالیسم
۷۴	ناسیونالیسم و فاشیسم
۷۶	رابطه ناسیونالیسم و اعمال حاکمیت بر منابع کشور
۷۸	ناسیونالیسم نفتی
۸۱	فصل دوم: پیشینه مداخلات نفت
۸۳	تأثیرات نفتی قدرت‌های بزرگ و شرکت‌های وابسته به آنها
۸۶	پیشینه مداخلات نفت محور غرب در خاورمیانه
۸۶	تحریم موقعیت نفتی انگلیس در ایران
۸۸	رقابت ملی در بین کشورهای (عراق)
۹۲	قرارداد خط لوله تقسیم منابع نفتی خاورمیانه
۹۴	نفوذ ایالات متحده در منابع نفت خیز خاورمیانه
۹۷	نفت و مداخلات نظامی در ایران و عراق
۱۰۱	افزایش اهمیت نفت خاورمیانه در دوره پس از جنگ جهانی دوم
۱۰۳	نفت خاورمیانه در دوره پس از جنگ جهانی دوم
۱۰۵	نهضت ملی نفت و بیرون راندن موقت انگلیس از ایران
۱۰۸	نفت و بازسازی اروپا پس از جنگ
۱۱۱	نفت و بحران کانال سوئز
۱۱۳	ورود رقبای جدید به خاورمیانه و نقض اصل ۵۰، ۵۰
۱۱۷	رقابت بر سر کسب امتیازهای نفتی در شمال آفریقا
۱۲۳	فصل سوم: علل و آثار ناسیونالیسم نفتی در کشورهای نفت خیز
۱۲۵	الگوهای ناسیونالیسم نفتی در سیر تحول تاریخی
۱۲۵	دوره اول: اواسط دهه ۱۹۳۰ تا اواسط دهه ۱۹۴۰
۱۲۸	تسلط شرکت‌های بزرگ نفتی بر بازار نفت (کارтели شدن بازار)
۱۳۰	نمونه عملکرد شرکت‌های نفتی در دوره اول؛ امتیاز داری

۱۳۲	مفاد امتیاز داری
۱۳۳	رقابت‌های استعماری در حاشیه امتیاز داری
۱۳۶	رضاشاه و لغو امتیاز داری
۱۴۰	تحمیل قرارداد ۱۹۳۳ به ایران
۱۴۳	تلاش ناکام برای ملی کردن نفت در مکزیک
۱۴۷	تلاش دوباره برای ملی کردن نفت در مکزیک
۱۵۷	پیروزی نهضت ملی شدن نفت در ایران
۱۶۰	شکست نهضت ملی شدن نفت در ایران و کودتای ۲۸ مرداد
۱۶۳	جنبش ناسیونالیستی نفت در ونزوئلا
۱۶۵	توافق بر سر قیمت مساوی سود
۱۶۸	ورود رتبه جدید به بازار جهانی نفت
۱۷۶	امضای قرارداد های مشارکت و شکسته شدن اصل تصفیه
۱۷۷	تأسیس اوپک ثمره اتحاد حرکت‌های ناسیونالیستی نفتی
۱۸۲	اوج گیری ناسیونالیسم نفتی در عراق و لیبی
۱۸۶	دوره سوم: دهه ۱۹۷۰
۱۸۷	افول موقعیت شرکت‌های بزرگ نفت
۱۸۹	اجرای طرح‌های مشارکت در کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس
۱۹۰	پیشتازی لیبی، عراق و الجزایر در ملی کردن نفت
۱۹۳	تحول ساختاری بازار نفت در دهه ۱۹۷۰
۱۹۶	ملی شدن نفت در ونزوئلا
۱۹۸	تلاش عربستان برای اعمال کنترل بیشتر بر صنعت نفت
۱۹۹	بازنگری در قرارداد کنسرسیوم در ایران
۲۰۲	پیروزی انقلاب اسلامی در ایران و اعمال کنترل کامل کشور بر صنعت نفت
۲۰۷	ناسیونالیسم نفتی مقاومت ملت‌ها در برابر سلطه استعماری
۲۱۱	فهرست منابع و مآخذ

با توجه به اهمیت نفت در جهان امروز و پی آمدهای آن در کشورهای نفت خیز در سال توابعه در این کتاب سعی شده است سیر تحول ناسیونالیسم نفتی و پیاپی های آن را در کشورهای نفت خیز با محوریت ایران در سالهای ۱۹۸۰-۱۹۲۸ مورد بررسی قرار دهیم.

حرکت های استقلال خواهانه در کشورهای نفت خیز با طرد مداخلات استعماری شرکت های بزرگ نفتی و قدرت های جهانی آنها، تأکید فراوانی بر اعمال حاکمیت و مالکیت بر ذخایر و صنعت نفت داشت و به همین علت از این پدیده با عنوان ناسیونالیسم نفتی یاد می شود. مهم ترین یافته های این تحقیق که به صورت دو فرضیه مطرح شده این است:

۱- شرایط استعماری امتیازهای نفتی واگاهی تدریجی از سوی کشورهای صاحب نفت نسبت به منافع خود، سبب شکل گیری ناسیونالیسم نفتی از اواخر دهه ۱۹۲۰ در این کشورها شد.

۲- ناسیونالیسم نفتی در خلال پنج دهه سه مرحله متمایز را پشت سر گذاشت و در نهایت در دهه ۱۹۷۰، به بخش عمده ای از آمال کشورهای نفت خیز در اعمال کنترل بر صنعت نفت خود، تحقق بخشید. پایان نامه نشان می دهد که دسته بندی ناسیونالیسم نفتی در سه دوره زمانی

به درک بهتر ما از سیاست نفت در کشورهای نفت خیز و همچنین تحولات بازار جهانی نفت در هر دوره کمکی کند. ویژگی های هر دوره از نظر شرایط بازاریافت، شیوه عملکرد شرکت ها، ماهیت حرکت های ضد استعماری، اهداف و نتایج این حرکت ها و به همراه نمونه های عملی در کشورهای مختلف تفکیک و بررسی شده اند.

در بررسی تحولات تاریخی مرتبط با مبارزات نفتی در کشورهای نفت خیز از روش تاریخی و در بررسی ویژگی های عملکردی شرکت های نفتی و ویژگی های جنبش های ضد استعماری، از روش توصیفی استفاده می شود. روش تحلیل بررسی آثار متغیرهای مستقل (شرایط استعماری امتیازات نفتی و ادهی تدریجی نخبگان کشورهای نفت خیز) بر متغیر وابسته (ملی کردن واقعی بخش نفت) در همچنین در دسته بندی و تحلیل ویژگی های حرکت های ناسیونالیستی در کشورهای نفت خیز به کار گرفته شده است.

در خلال چند دهه گذشته در کشورهای نفت خیز در حال توسعه، حرکت های اجتماعی و سیاسی قابل توجهی تحت عنوان ناسیونالیسم نفتی، با هدف اعمال حاکمیت و مالکیت متمرکز بر ذخایر نفت (ملی کردن صنعت نفت) و مقابله با اقدامات سلطه جویانه شرکت های بزرگ نفتی و قدرتهای حامی آنها (استقلال سیاسی و اقتصادی) شکل گرفته است.

با توجه به امپریالیسم و ماهیت و ویژگی های این اعمال کنترل در سرزمینی در هر حوزه و جنبه ای صورت گیرد، حوزه های دیگر را نیز متأثر می سازد. همچنان که در کشورهای نفت خیز در حال توسعه حضور و اقدامات شرکت های نفتی خارجی و حامیان شان با اهداف امپریالیستی، می تواند استقلال سیاسی این کشور را تحت الشعاع قرار دهد.

فقدان استقلال و حاکمیت ملی، بزرگترین انگیزه‌ی تجلی ناسیونالیسم از درون ملت‌هاست. و در این رابطه هر چه که این استقلال و حاکمیت ملی را تهدید کند و به آن خدش‌های وارد نماید، با خواسته و حرکت‌های ناسیونالیستی مواجه می‌شود. در کشورهای نفت خیز نیز استثمار نفت که خش اعظمی از درآمد این کشورها را تشکیل می‌دهد، ملی کردن آن امر حیاتی به حساب می‌آید و در غالب اهداف ناسیونالیستی قرار می‌گیرد. ملی کردن صنعت نفت از اهداف مهم تحکیم مبانی استقلال کشورهای نفت خیز در حال توسعه است.

همان‌طه، که تاریخ نفت ایران گواه آن است، شرکت‌های بزرگ نفتی نه تنها در کار غارت منابع کشورهای صاحب نفت خیره بودند، بلکه انواع و اقسام مداخلات را در حیات سیاسی و اقتصادی جوامع فقیر نفت خیز به انجام می‌رساندند.

شرکت‌های چندملیتی به عنوان ابزار عمده نظام سرمایه داری جهانی در رابطه با گسترش دامنه نفوذ و سلطه خود بر کشورهای جهان سوم نقش برجسته‌ای ایفا نمودند. اساساً صنعت و بازار نفت در اندای شکل‌گیری خود با پدیده غول‌های بزرگ و انحصارگر نفتی روبرو شد. این شرکت‌های بزرگ حتی در کشورهای سرمایه داری رویکردی انحصارگر در فعالیت‌های خود داشتند و همین رویکرد را با شدت بیشتری در کشورهای نفت خیز در حال توسعه به کار گرفتند. در دوره‌ای که به عصر امتیازهای نفتی موسوم شده، این شرکت‌ها عموماً با پشتیبانی کشورهای متبوع خود، موفقیت مسلطی در کشورهای صاحب نفت پیدا کردند.

آنها با منعقد کردن قراردادهای استعماری میان خود و این کشورها بخش وسیعی از سرزمین کشورهای صاحب نفت را به شکل انحصاری برای تولید نفت مورد بهره برداری قرار دادند. و با پرداخت سهم بسیار ناچیزی از عواید حاصل از صدور نفت به کشورهای میزبان در واقع رویکردی کاملاً امپریالیستی و استعماری را در پیش گرفتند. این رویکرد به تدریج مقاومت‌هایی را در کشورهای میزبان شکل داد و نهایتاً به صورت حرکت‌های ضد سلطه ناسیونالیستی جلوه گر شد. این حرکت‌های ملی گرایانه و استقلال خواهانه در ابتدا در کشورهای نفت خیز آمریکای لاتین به وقوع پیوست و سپس به حوزه خاور میانه سرایت کرد. ناسیونالیسم نفتی در کشورهای مختلف با توجه به اهداف و نظر به اشکال و شیوه‌های مختلفی بروز کرد و موفقیت‌های متفاوتی را برای آنها به ارمغان آورد.

هدف از نگارش کتاب حاضر این است که با بررسی مجموعه تحولات مرتبط با حرکت‌های ناسیونالیستی با محوریت ملی کردن نفت در کشورهای نفت خیز، الگویی برای درک بهتر این پدیده در کشورهای صادرکننده نفت ارائه دهد.

در طی سال‌های ۱۹۲۸ تا ۱۹۸۰، حرکت‌های ناسیونالیستی با محوریت مسأله نفت در کشورهای نفت خیز را می‌توان در سه دوره متمایز دسته بندی نمود و در هر دوره ویژگی‌های خاصی از نظر عملکرد حرکت‌های نفتی، شرایط بازار نفت، اهداف حرکت‌های ضد سلطه و نتایج آنها به همراه نمونه‌های عملی در کشورهای مختلف تفکیک و بررسی کرد.